

Ferenczi Szilárd

Adatok a kolozsvári virilizmus történetéből (1872–1917)

Az 1867-es kiegyezést követően Magyarországon szükségessé vált egy politikai kompromisszum a vármegyei berendezkedés és a polgári szellemben kiigazított közigazgatási államrendezés félútján. Előbb azonban el kellett különíteni az igazságszolgáltatást a közigazgatástól, amit *A bírói hatalom gyakorlásáról* szóló 1869:IV. tc. rögzített. Ezután következhetek a vármegyei rendszert megreformáló, valójában azokat a központi hatalomhoz viszonyított önállóságukban korlátozó törvényhatósági szabályzatok, melyek a közigazgatást önkormányzati és állami ügyekre választották szét, és amely rendezés hatékonyságát a magyar politikai erők idővel felismerték.¹ Az 1862. évi osztrák községi törvény másolatának egyik sajátossága azonban évtizedekre megosztotta a politizáló közvéleményt.

Rajner Pál belügyminiszter 1870 májusában a kiegyezés után összehívott első parlament (1869–1872) elé terjesztette a törvényhatóságok új szervezetét szabályozó törvényt, amelynek keretében a legtöbb adót fizetők és vagyonuk számára nagyobb politikai befolyást biztosító javaslatot a nagyobb arányú közteherviselés méltányosságával indokolta. A kormányon levő Deák-párt – még a párton belül is fellépő ellenkezés dacára – az év nyarára a törvényt nagy többséggel elfogadta.² A korábbi vagyoni cenzuson alapuló választó- és képviseleti jogot ezúttal felváltotta a nagy vagyonok tulajdonosait automatikus képviseleti joggal felruházó viriliz-törvény, amely lényegében a képviseleti eszme vereségét is jelentette,³ hiszen korlátozta az ellenzéki függetlenségi párt politikai befolyását – melynek tömegbázisát a vagyontalan közép-nemesség és kismemesség alkotta –, és a vagyoni helyzet stabilitása esetén hatékonyan tartósította a fennálló hatalmi helyzetet.⁴

Az 1870:XLII. tc. (*A köztörvényhatóságok rendezéséről*) és az 1871:XVIII. tc. (*A községek rendezéséről*) határozták meg a törvényhatósági bizottságok összetételét, amelyek felerészben a törvényhatóság területén legtöbb adót fizető állampolgárokból, felerészben választottakból álltak. Az adókönyvek adatai alapján év végére összeállított „virilis-listákra” a legnagyobb egyenes állami adót és személyes kereseti adót fizető személyek kerültek fel. Ezek elsősorban felnőtt, írástudó, az önkormányzat területén állandó lakhellyel és országgyűlési választójoggal rendelkező férfiak lehettek. A férj vagy apa adójába a feleség, illetve a kiskorú gyermek adója is beleszámított, ha a vagyonukat ő kezelte. Az értelmiségiek adóját kétszeresen vették figyelembe. Ide tartoztak a tanárok, lelkészek, lapszerkesztők, mérnökök, orvosok, gyógyszerészek, okleveles ügyvédek, „tudorok”, bányatisztek, erdőtisztek, gazdatisztek, kereskedelmi- és iparkamarai tagok, tudományos akadémiai tagok.⁵ Év végén a pénzügyigazgatóságtól lekért legnagyobb adózókat tartalmazó nyers lista alapján a törvényhatóságok igazoló választmánya az

Részletek a *Kolozsvár legnagyobb adófizetői, különös tekintettel az értelmiségi elite 1872–1917* című, 2009 nyarán a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem–Filozófia Karán megvédett szakdolgozatból.

¹ Kozári Mónika: *A dualista rendszer (1867–1918)* (a továbbiakban Kozári). Bp. 2005. 196–202.

² Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917* (a továbbiakban: Vörös). Bp. 1979. 8.

³ Juhász Erika: *Nyilvános- és háttérpolitizálás: a Deák-párt és a Tisza-kormány konzervatív ellenzéke*. Bp. 2006. 6–7.

⁴ Uo.

⁵ *Magyar Törvénytár 1869–1871* (a továbbiakban: MTt). Bp. 1896. 211–221, 280–294.

értelmiségek adójának kétszeres beszámításával új sorrendet alakított ki, amelyet közszemlére kifüggesztettek, megadva a lehetőséget a korrigálásra.⁶ A lista tartalmazta a legnagyobb adót fizetők nevét, foglalkozását, lakhelyét, fizetett adóját (egyszeres vagy kétszeres szorzóval) és a beszámítás jogcímét. A sorrend összeállításakor az azonos mennyiségű adót fizetők között sorshúzással döntöttek, a kétszeresen beszámított adók fizetői előnyben részesültek.⁷ Így hát a virilizmus nem tekinthető teljes mértékben konzervatív intézménynek, hiszen az értelmiségek ily fokú megkülönböztetése utat nyitott a szellemi erő képviselőinek is. A korábbi, egyoldalúan nemesi kiváltságú politika világába ezáltal erőteljes polgári elemek vegyültek és rendelkeztek befolyással.⁸

A virilizmus kolozsvári forrásai. Módszertani megjegyzések

Kolozsvár az 1870-es törvényhatósági jogszabály értelmében szabad királyi városból törvényhatósági jogú várossá alakult át,⁹ majd az 1886-os törvénnyel státusa megerősítést nyert,¹⁰ így a korszakban végig az maradt. Kolozsvár törvényhatósági bizottságának igazoló választmánya 1872-ben először állította össze a virilisek névjegyzékét, amely az 1873-as évre volt érvényes.

Az alábbi elemzés alapvető forrásai a kolozsvári levéltárban mikrofilmen fellelhető, évente összeállított viriliszjegyzékek, amelyek általában a városi közgyűlési jegyzőkönyvek két-két lapját foglalják el. A jegyzékek személyi összetétele az egymást követő években nem sokat változott, ezért kilenc kiemelt mintaév alapján készítettem időmetszeteket. Az ötvenkénti vizsgálatot azonban nem lehetett teljes mértékben követni, ugyanis a levéltár anyagában az 1875–1882 időszak közgyűlési jegyzőkönyvei restaurálásra szorulnak és egy ideig nem kutathatók. A vizsgálódást rögtön az első két, 1872-es és 1873-as névsorral kezdtem, a további vizsgált évek pedig 1886, 1889, 1895, 1900, 1905, 1910 és 1917 voltak.

A viriliszjegyzékek forrásértékét a helyi elite vonatkozóan számos körülmény kérdéssé teszi.¹¹ Úgyszintén a módszertani nehézségek sorába tartozik a foglalkozások korabeli és mai megnevezése közti különbségek áthidalása, amit az 1875. évi XXIX. törvénycikkben (*A keresetadóról*) felsorolt foglalkozások alapján állítottam össze.¹² Kategorizálásom fő- és alcsoportok szerint így alakul:

1. föld- és házbirtokosok – földvagyon és épített ingatlan után adózó tulajdonosok és bérlők;
2. vállalkozók – valamilyen hasznat hajtó üzletet vezető a) iparosok és gyárosok, b) kereskedők és vendéglátó-iparosok, c) bankigazgatók, d) építészek;
3. hivatalnokok – a közigazgatási, gazdasági, egészségügyi, oktatási és kulturális intézmények tisztviselői és az állami hivatalnokok, akik állandó fizetéssel vagy nyugdíjjal rendelkeztek;

⁶ Kosján László: *A virilis-jegyzékek elemzésének néhány kérdése.* = *Archivum Supplementum ad honorem Béla Kovács dedicatum.* Eger 1993, 152.

⁷ MTt 1869–1971. 214.

⁸ Kozári 212.

⁹ MTt 1869–1871. 220.

¹⁰ MTt 1884–1886. Bp. 1897. 1.

¹¹ Vö. Vörös 9–11; Gyáni Gábor: *Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői 1888–1941.* Történelmi Szemle 1977, 3–4. sz. 626. Lásd erre László Lóránt tanulmányát ebben a számban.

¹² MTt 1875–1876. Bp. 1896. 84–85.

4. értelmiségiek – mindazok gyűjtőhelye, akik szellemi tevékenységet folytattak, szabad-foglalkozású, illetve állandó fizetéssel vagy nyugdíjjal rendelkeztek: a) orvosok és gyógyszereszek, b) ügyvédek, c) papok, d) tanárok, e) színházi alkalmazottak és újságírók.

A különböző kategóriákba sorolt személyek nem minden esetben szerepelnek a különböző listákon ugyanazon foglalkozással. A leggyakrabban előforduló átfedés a házbirtokosok és vállalkozók, illetve tisztviselők főcsoportjai között tapasztalható, amikor az egy évben, illetve éveken keresztül kereskedőként, iparosként vagy hivatalnokként feltüntetett személyek más alkalommal háztulajdonosként jelennek meg. Ez egy esetben okoz kivételesen feltűnő változást a csoportok számarányait illetően, az 1905-ös névjegyzékben, amikor is egy tisztviselőt, egy építész, egy bankigazgatót, két vállalkozót és három vendéglőst háztulajdonosnak tüntettek fel, ezzel mintegy 44 százalékkal megnövelve az első kategória létszámát.¹³ Mindez azal magyarázható, hogy a „földbirtokos” vagy „háztulajdonos” megjelölés a korban előkelőbb volt, és természetesen mindannyian rendelkeztek föld- vagy háztulajdonnal, ezek birtoklása státusszimbólumnak számított. A felszín alatt azonban egyfajta vagyonosodási folyamatot is jelez(het) e státusváltás.

A kolozsvári virilizmus létszám- és szerkezetváltozása

A bizottság tagjainak számát a lakosság száma alapján szabályozták. Az 1870–71-es törvények megszabták, hogy a vármegyékben, székekben, kerületekben és vidékekben minden 500, törvényhatósági joggal felruházott városokban minden 250 lakos után egy bizottsági tagot számoljanak.¹⁴ Kezdetben a körülbelül 25 000 lakosú Kolozsvár törvényhatósági bizottságának létszámát 100-ban határozták meg (ebből 50 volt virilista).¹⁵ 1873-ban a tulajdonképpeni népesedéshez viszonyítottan kiigazították,¹⁶ és a viriliszjegyzéken szereplő tagok létszáma ötvenről ötvenháromra módosult. Egy következő változást minden bizonnyal az 1880-as népszámlálás okozott,¹⁷ ugyanis az ekkorra már 30 363 lelket számláló városnak nagyobb képviselőtestületre lévén joga, százhatról száztizenkettőre emelkedett a létszám (a virilisek esetében ötvenháromról ötvenhatra). E keret tovább már nem változott, annak ellenére, hogy a város polgári lakosságának száma a következő harminc évben közel a duplájára nőtt.¹⁸

A tárgyalt időszakban összesen 295 virilisz szerepel a névjegyzékeken. Mintegy 144, azaz közel fele csupán egyszer fordul elő, nagy részük kisiparos, kereskedő és egyetemi tanár, de találunk szép számban házbirtokosokat és tisztviselőket is. 77 személy, azaz több mint egynegyede két mintaévben szerepel, 36-an (12%) háromszor, 26 személy (közel 9%) négyszer, négyen (1,5%) ötször vannak jelen, míg ketten hat alkalommal és négyen (1,5%) hét mintaévben töltenek be virilisz helyet. Ez utóbbiak közül hárman – Babos Sándor órás, később házbirtokos, dr. Vályi Gábor egyetemi tanár, valamint Trandafir Miklós királyi pénzügyi fogalmazó – 1886-ban

¹³ Román Állami Levéltár Kolozs megyei igazgatósága – Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale. Törvényhatósági Bizottsági jegyzőkönyvek (a továbbiakban: TBjk). A 14-1-85-180-as mikrofilm 00148- és 00149-es lapján.

¹⁴ MTt 1869–1871. 212.

¹⁵ TBjk. A 14-1-85-166-os mikrofilm 00243-as lapján.

¹⁶ Sz. kir. Kolozsvár város törvényhatósági szabályrendelete. Az 1870-es évi XLII. országos törvénycikk alapján. Kolozsvárt, 1873. 99.

¹⁷ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. I. kötet: A népesség főbb adatai. Bp. 1912. 812.

¹⁸ 1910-ben Kolozsvár népessége 58 481 fő (sz.m.). Lásd uo.

jelennek meg és 1917-ig, több mint 30 éven keresztül virilisek. Rucska János ügyvéd és házbirtokos közel négy évtizeden keresztül (1872–1910) a legelőkelőbb helyek valamelyikét foglalja el a virilistákon.

1. táblázat
A kolozsvári virilisták (póttagokkal) adóbeszámítás szerinti megoszlása
az 1872–1873. években

	1872	%	1873	%
Egyszeresen	39	53	23	39
Kétszeresen, ebből				
iparkamarai tag	7	9	12	20
mérnök, tisztviselő	3	4	3	5
ügyvéd	12	17	11	19
klérus	4	5	3	5
orvos, gyógyszerész	8	11	5	8
MTA tagság	1	1	2	3
Összesen	74	100	59	100

A teljes adatbázis alapján nincs általánosítható domináns csoport. Megállapítható azonban, hogy Kolozsváron (a virilisjegyzékek adatait véve alapul) a föld- és házbirtokosok, valamint a vállalkozók csökkenő létszámával egyenes arányban nőtt az értelmiségi képviselet, elsősorban az egyetemi tanárok jelenléte a város vezetésében. Ezáltal a földvagyonból származó jövedelem csökkenésének és a hagyományos elit (birtokosok) háttérbe szorulásának lehetünk tanúi. A vizsgált virilisjegyzékekről kitetszik ugyanakkor, hogy egy kezdeti fellendülés után a kereskedők és vendéglátó-iparosok vagyonosodása az 1895-ös évet követően stabilizálódást mutat. Az 1900-as év a legkiegyensúlyozottabb a csoportok képviselete szempontjából. Míg ebben az évben nagyfokú erősödés tapasztalható az értelmiségi réteg részéről a korábbi évekkel szemben, addig a vállalkozók és iparosok esetében az addig tapasztalt, töretlenül szolid képviselet kissé megtörni látszik.

2. 1. táblázat
A kolozsvári virilisták (póttagokkal) foglalkozási megoszlása
az 1886–1895 közötti időszakban

		1886	%	1889	%	1895	%
1	Föld- és házbirtokos	6	10	12	19	15	24
2	Gyáros és iparos	7	11	9	15	7	11
	Kereskedő és vendéglős	19	31	18	29	14	22
	Bankigazgató	–	–	1	2	–	–
	Építész	1	2	1	2	2	3
3	Tisztviselő	11	18	8	13	9	14
4	Orvos, gyógyszerész	6	10	5	8	4	6
	Ügyvéd	5	8	1	2	5	8
	Klérus	2	3	1	2	3	5
	Tanár	5	8	5	8	4	6
	Színházigazgató, újságíró	–	–	1	2	–	–
Összesen		62	100	62	100	63	100

2.2. táblázat
A kolozsvári virilisták (póttagokkal) foglalkozási megoszlása
az 1900–1917 közötti időszakban

		1900	%	1905	%	1910	%	1917	%
1	Föld- és házbirtokos	9	15	19	28	6	9	7	11
2	Gyáros és iparos	7	11	4	6	8	13	6	10
	Kereskedő és vendéglős	12	19	8	12	8	13	10	16
	Bankigazgató	2	3	–	–	1	2	3	5
	Építész	2	3	1	1	2	3	2	3
3	Tisztviselő	5	8	10	15	6	9	8	13

	1900	%	1905	%	1910	%	1917	%	
4	Orvos, gyógyszerész	2	3	2	3	3	5	4	7
	Ügyvéd	7	10	3	4	3	5	3	5
	Klérus	3	5	2	3	3	5	3	5
	Tanár	14	23	18	27	24	38	15	25
	Színházigazgató, újságíró	2	3	–	–	1	2	1	2
Összesen	65	100	67	100	64	100	61	100	

A legmagasabb adóösszeg a kilenc vizsgált jegyzékből 4 esetben járt listavezetői státussal, a többi 5 alkalommal a kétszeres beszámítás alapján kevesebb adót fizető személyek kerültek a lista élére. E szempontból a legnagyobb eltérés az 1872-es névjegyzéken tapasztalható, amikor egyszeresen számított 643 forintos évi adója Biasini Domokosnak hatodik helyezést biztosított a 16 forinttal kevesebb adót fizető Rucska Jánossal szemben, aki ügyvédi diplomájának köszönhetően az első helyre került. Előfordult ugyanakkor, hogy az egyszeresen számított adóösszeg csupán pótlistas helyezésre futotta, míg a kisebb adójú, ám okleveles személyek virilistákká válhattak. Erre több példát találunk a korszak végén, 1910-ben és 1917-ben, amikor az oklevéllel rendelkező virilis és póttagok aránya 57%, illetve 66% volt az egyszeres beszámításúakkal szemben.

A virilisták nemzetiségi és felekezeti összetételét illetően nem rendelkezünk hiteles adatokkal; a vizsgálatot csak más források bevonásával lehetne elvégezni. Annyi azonban elmondható, hogy a magyarok mellett elsősorban zsidó (és talán német) származásúakat találunk a névsorban, de akadnak szép számban örmények is. A vizsgált években három román virilis is felbukkan a jegyzékeken, mindhárman az értelmiségiek csoportjában: Vasile Roșescu görögkeleti esperes 1872-ben és 1886-ban, Vasile Almășan 1900-ban, dr. Aurel Isac (az ismert politikus és író, Emil Isac édesapja) pedig 1900 és 1917 között.

A továbbiakban sorra veszem a foglalkozási csoportokat, kiemelve az egyes kategóriák főbb jellemvonásait, elemezve a mintaévek alapján megfigyelhető folyamatokat.

Föld- és házbirtokosok

A 295 virilis közül a vizsgált években összesen 46-an fizetnek adót ház-, illetve földtulajdon, avagy ezek bérlése után. Mivel 1872–73-ban a névjegyzéken egyszeres adóbeszámítással szereplő személyek mellett nincs megjelölve a birtoklási jogcím, az elemzést e kategória esetében az 1886-os jegyzékkel kezdem. A kezdeti létszámnövekedést követően a korszak végén erőteljesen megfogyatkozni látszik a föld- és házbirtokosok száma (míg 1895-ben 15-en, 1917-ben már csak 7-en vannak), ugyanakkor a „földbirtokosi” cím 1905 után teljesen kikopik a listákról. Mint már említettem, ez évben találunk háztulajdonosi minőségben nyolc olyan személyt, aki a korábbi években más kategória képviselőjeként szerepelt.

Az arisztokraták közül gróf Mikó Imre volt országgyűlési képviselő és közlekedési miniszter minden bizonnyal a város területén található földbirtokai és díszes ingatlanjai után fizetett adójával került az 1873-as évi jegyzékre. Ugyanazon jegyzéken Jósika Lajos báró neve

is feltűnik, ő további két évben is szerepel, 1886-ban és 1889-ben. Fia, Jósika Sámuel Kolozs megyei és kolozsvári főispáni állásáról való lemondása után került a jegyzékbe 1889-ben. Földbirtokosként szerepelnek még: gróf Bethlen Gergely 1886–1889-ben, gróf Esterházy János 1889–1895 között, míg gróf Béli Ákost 1905-ben, báró Petrichevich-Horváth Emilt az 1917-es névjegyzéken találjuk.

Gyárosok és iparosok

E kategória létszáma mindvégig a virilisi jelenlét középmézőnyében maradt, de pontosabb adatok hiányában az 1872–73-as éveket nem lehet a többivel együtt elemezni. A további évek listáinak élmezőnyében találjuk két-két alkalommal Varga Dániel tímárt és Weisz Mór szeszgyárost.

A gazdag tímár mellett felbukkan a 45 év alatt még számos szabó, üveges, órás, mészáros, lakatos, cipész, pék és asztalos, egy kályharakó és egy általánosan „vállalkozó”-nak minősített iparos. A nagyiparosok is minden évben felkerültek a jegyzékre, ám ők általában az első 15 hely valamelyikét foglalták el, mint a már említett szeszgyáros. Közöttük az 1877-ben elhunyt (Z)Sigmond Elek az 1872–73-as névjegyzékeken szerepel első ízben egyszeri adóval, a következő évben iparkamarai tagságából kifolyólag kétszeri szorzóval. Sigmond volt az 1853-ban megnyitott Külső-Magyar utcai szeszgyár társ-, 1865-től pedig egyedüli tulajdonosa.¹⁹ Halála után fiai, Sigmond Dezső és Ákos örökölték az akkori idők egyik legnagyobb kolozsvári gyártelepét. A Sigmond testvérek ebben az időszakban jelentős földvagyonnal is rendelkeztek, 193 kataszteri holdas birtokuk a város területén 1893-ban a nyolcadik legnagyobbak számított.²⁰

Különös adószámítást figyelhetünk meg Reitter József esetében, aki gyufagyárát Parajdrról 1895-ben visszaköltöztette Kolozsvárra (1900-ban a gyár már több mint 200 munkást foglalkoztatott).²¹ Reitterrel az 1905-ös névjegyzéken találkozunk először, majd még egyszer 1910-ben. Amikor 1917-ben harmadszor is felbukkan, 3237 forint 8 krajcáros adója kapcsán különöse válik, hogy testvére, Reitter Aladár mérnöki oklevele folytán a József adójának kereken duplájával ér el ugyanakkor bizottsági tagságot (az ő adója megkettőzve pontosan 6474 frt 16 kr).²² Az egybeesésre magyarázatot a jegyzék nem szolgáltat, így feltételezhető, hogy mindketten a gyufagyár tulajdonosaiként kerültek a virilisták közé, és ezt az igazoló választmány elmulasztotta feltüntetni. A nagyiparosokat még Hirsch Ödön szeszgyáros (1910–1917) és Kiss Sándor olajgyáros (1886–1910) képviselte a törvényhatósági bizottságban.

A vizsgált években egyetlenegyszer találkozunk (megnevezett) jogi személy képviselőjével. Az 1910-ben nagykereskedőnek számító Szántó Bertalan a Dréher cég részéről 1905-ben huszadikként van jelen a névsorban (a cég kereskedelmi és iparkamarai tagságából kifolyólag 1178 forintos adója duplájával, mely összeg egyszeri beszámítással csupán pótlistai helyezést biztosított volna a sörforgalmazó cégnek).²³

¹⁹ Gaál György: *Magyarok utcája*. Erdélyi tudományos füzetek 221 (a továbbiakban Gaal: *Magyarok*). Kvár 1995. 134.

²⁰ Baross Károly és dr. Németh József (szerk.): *Magyarország földbirtokosai*. Bp. 1893. 365.

²¹ Nagy Róbert: *Infrastruktúra és iparfejlődés Kolozsváron a dualizmus korában*. Korunk XVII. évf. (2006) 4. sz. 90–94.

²² TBjk. A 14-1-85-186-os mikrofilm 00537-es lapján.

²³ Uo.

Kereskedők és vendéglátó-iparosok

E két, merőben hasonlatos foglalkozást üzöket a kor szellemében társítottam, mivel a vendéglátónak is ízléssel és eladásvágygal kellett prezentálnia kínálatát. A két üzletvezető csoport a vállalkozók körének legnépesebbje a virilislistákon.

Az 1872–73-as években ezt a kategóriát nem lehet különválasztani az iparos-gyáros csoporttól, mivel mindkettőt iparkamarai tagsággal jelölik csupán. A későbbi évekből azonban sikerült azonosítani két kereskedőt és egy vendéglóst. Ha legtöbb esetben a jegyzékeken nem jelölik is a termékkereskedés pontos válfaját (találkozunk pusztán kereskedő, vállalkozó, magánzó megnevezéssel egyaránt), a nagy- és kiskereskedések az árucserre elég széles palettáját fedték le. Fűszerkereskedést a vizsgált években a virilisták közül hárman üztek, lisztraktára ugyancsak három virilisnek volt, és általában vett élelmiszert ketten árusítottak. Az 1895-ös listán szerepel Csíky Antal dohány- és Szathmáry Elek ékszerárus, 1886-ban Tauffer József bőrkereskedő, míg szövettel Sárge Kristóf kereskedett 1900–1905-ben. Az 1895–1905-ös időszakban, a nagy építkezések idején nem meglepő, hogy két fakereskedőt is találunk ifj. Varga Dániel és Betegh Péter személyében. Üveget ugyanekkor – és a korábbi években – Molnár József árusított. 1886-ban egy zálogház-tulajdonos is található a virilisek sorában Kirschner Jakab személyében, és 1895-ben Baumschweig Emil mint zsidó helyezkedik el a lista végén.

A vendéglátóipar a dualizmus korában fejlődött a város arculatának egyik meghatározó elemévé. A kávéházak és italmérések voltak azok a helyek, ahol először mutatkozott a legmagasabb társadalmi réteg (arisztokrácia) és a középosztály keveredése. A kor első vizsgált virilisjegyzékein, 1872–73-ban két vendéglátással foglalkozó vállalkozó is azonosítható: a Tauffer kereskedőcsalád cukrász tagja, Tauffer János²⁴ és a később vendéglősként két jegyzéken is szereplő Plihál Ferenc, aki a Pannónia Szállodát működtette a Bel-Magyar utca sarkán. A Pannóniát Plihál Ferenc halála után a Bánffy-palotában kávéházat fenntartó Nagy Gábor vette át és Központi Szálloda néven 1891-ben felújítva megnyitotta.²⁵ Nagy Gábor a vizsgált időszak három jegyzékén szerepel, kétszer házbirtokosként (1905, 1917) és egyszer vendéglősként (1910). Cukrászdája az 1889-ben jelentkező Stámpa Kerestélynek volt a főtéren, az 1895-ös évben virilista Kikaker Boldizsárnak pedig szintén a főtéren kávéháza. Az 1910-ben bizottsági tag Taussig Alajos és az 1917-ben nagy adót fizető Fészl József a New York Szállodában voltak érdekeltek.

Bankigazgatók és építészek

E két csoportot egyazon alfejezetben tárgyalom, mivel képviselőinek személyi jelenléte a vállalkozók kategóriájában a legalacsonyabb. A két foglalkozás 1872–73-ban a virilisek között nem jelenik meg. Bankigazgatók a foglalkozást is feltüntető hét névsor közül mindössze négy alkalommal szerepelnek. A kezdeti 1889-es megjelenésüktől 1917-ig összesen hét személyről van szó, akiket bankigazgatói minőségben csupán egy jegyzéken találunk, a további

²⁴ Gyarmati Zsolt: *A hátszág félnyilvánossága: Kolozsvári kávéházak 1914–1918*. Korunk 3. évf.(2000) 6. sz. 106–118

²⁵ Gyarmati Zsolt: *Kávéházak a dualizmuskori Kolozsváron*. Korunk XIV. évf. (2003) 5. sz. 25.

felbukkanás háztulajdonosi adófizetésüknek tudható be. Ez részben annak is jele, hogy a bankok vezetőségében gyakran történt személycsere. Kőváry László történész, statisztikus az, aki a Kisegítőpénztár élén 1889-ben a legmagasabb helyezést éri el, ekkor is mindössze 18. a sorban. 1872-ben és a későbbi években, 1898 és 1900-ban házbirtokosi mivoltában találjuk a virilisek között, azonban szerepe Kolozsvár fejlődésében nem merült ki csupán a törvényhatósági bizottságban való névleges jelenlétben, hanem jelentős szerepe volt a város fejlesztésében.²⁶

Építészből összesen négyet találunk a vizsgált hét évben, azonban e kategória jelenléte a virilisek között állandó. Maetz Frigyes nevével 1886-ban és 1889-ben találkozunk. Miután építkezési vállalatát az 1890-es évek elején Endstrasser Benedeknek adta át,²⁷ virilisi helye is cégutódjára szállt, akinek nevét a 1895–1900-as jegyzékek őrzik. Vele egyszerre, mindkét évben Reményik Sándor költő édesapja, Reményik Károly is szerepel a névsorban. Reményik még kétszer, 1910-ben és 1917-ben Czakó Lajossal együtt képviseli az építészek csoportját.

Hivatalnokok, képviselők

Ritkán fordul elő, hogy több mint két mintaévben találkozunk egy hivatalnokkal, ez nagyjából a hivatalban maradás legkevesebb öt, legtöbb tíz évét jelenti. Az 1872-es és 1873-as jegyzékeken – több információ hiányában – három mérnök-tisztviselő azonosítható, részben feltüntetett foglalkozásuk, részben a későbbi névsorokban való ismételt felbukkanás alapján: Heigel József mérnök (1886–1889-ben királyi mérnök), Reinisch Ágoston bányahivatalnok és Frenzl Dénes királyi sókamurai főnök.

Az országos törvényalkotásban részt vevő kolozsváriak közül kiemelhetjük a már említett Sigmund Dezsőt, aki országgyűlési képviselői tisztségben három névjegyzéken is szerepel az 1886–1895. években. Magasrangú állami hivatali beosztásából leköszönt és visszavonult Feilitzsch Artúr báró nyugalmazott (földművelésügyi) miniszterként szerepel az 1910-es és 1917-es névsorokon. A helyi érdekeltségű, de központilag kinevezett hivatalnokok száma volt a legmagasabb. Találunk köztük királyi közjegyzőket (a végig bírói oklevél-tulajdonos Dorgó Albert 1895–1910-ben és Schilling Rudolf az 1886–89. években), királyi táblai tanácselnököket (Fekete Gábor 1900–1910, Hegyes Miklós 1905 és báró Szentkereszthy Zsigmond, a nagyváradi királyi tábla nyugalmazott elnöke 1917²⁸) és törvényszéki bírókat (Szász Béla 1886–1895, Papp Leontin 1905).

A tisztviselők közül K. Biasini Domokos pályája érdemel megkülönböztetett figyelmet. A gyorskocsiszolgálatot fenntartó, 1869-ben Kibédi előnévvel nemességi rangot kapott²⁹ kereskedő-vendéglős a virilistestületben 1873-ban mint iparkamarai tag foglalt helyet, és egészen 1889-ig – mint királyi tanácsos – szerepelt a virilisek között. Adóját az első és utolsó évet leszámítva iparkamarai tagságából kifolyólag duplán számították, és ezekben az években végig az első hat helyezés valamelyikét tudhatta magáénak.

²⁶ Egyed Ákos: *Kőváry László – a városépítő polgár. = Kolozsvár 1000 éve, egy konferencia előadásai*. Szerk. Dáné Tibor Kálmán et alii. Kvár 2001. 176–182.

²⁷ Gaal: *Magyarok* 105.

²⁸ Pál Judit: *Erdélyi főispánok a Tisza-éra végén* (II.). Korunk XX. évf. (2009) 4. sz. 74.

²⁹ Kempelen Béla (szerk.): *Magyar nemesi almanach*. (a továbbiakban Kempelen). Bp. 1910. 18.

Értelmiségiek

Az ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek, tanárok, lelkészek, színházi alkalmazottak és újságírók gyűjtőcsoportja a teljes időszakon keresztül a legnépesebb (1910-ben csak egyetemi tanárok 24-en szerepelnek a listán). Adójuk – a nyilvánvaló elírások ellenére – kétszeres beszorzással nyújtott virilis státust, és ritkán fordult elő, hogy nevük mellett a tulajdonképpeni foglalkozás helyett házbirtokosi minőségben tüntessék fel őket, ha pályafutásuk végén nyugdíjba vonultak, ami jelzi azt, hogy ez a réteg nem tudott jelentős vagyont szerezni szellemi tevékenységéből.

1872–73-ban az értelmiségi foglalkozásuk száma összesítve: 23 ügyvéd, 7 pap, 13 orvos és gyógyszerész. Egyetemi tanárok ekkor még nem szerepelnek, hiszen a Ferenc József Tudományegyetem ezekben az években alapozta meg tanári karát a helyi, vidéki és fővárosi tudósokból.

Professzorok az 1886-os évet követően kerültek egyre többen a törvényhatósági bizottságba. Legstabilabb képviselőjük dr. Vályi Gábor, aki 1872-ben 28 évesen került a jog- és államtudományi kar statisztika katedrájára Marosvásárhelyről.³⁰ 1886-ban jelenik meg a virilisták között és 1917-ig az aktív és nyugalmazott professzorok legtehetősebbjének egyike Majális utcai házával. Kétszer a jogi kar dékánja és egyszer az egyetem rektora (1900/1901) volt.³¹

A jogi és államtudományi karon a korabeli magyar jogtudomány több neves egyetemi professzora oktatott. Dr. Kolosváry Sándor, a magyar magánjog professzora és dr. Óváry Kelemen jogtörténész ugyanazon évben, 1900-ban kerültek a virilisjegyzékre, és mindketten 1917-ig töretlenül tagjai a képviselőtestületnek. Együtt szerkesztették a *Magyar Törvénytár* millenniumi kiadását (Budapest, 1897–1900), és ugyancsak együtt gyűjtötték össze és rendezték sajtó alá a vármegyei és városi statútumokat (*Corpus Statutorum Hungariae Municipalium*, Budapest, 1888–1904 I–VIII.). Az orvosi karon oktatott dr. Davida Leó boncnok, aki az 1900–1917. években volt törvényhatósági bizottsági tag. Az 1903-ban nemességet kapott³² professzornak köszönhető nagy részben az egyetem főépületének felépülése 1901-ben.³³ A matematika és természettudományi kar tudósainak köréből leghosszabban tartó virilis tagsága dr. Fabinyi Rudolf vegytanprofesszornak volt (1900–1917).

Kolozsváron a korai, 1872–73-as évekből két ügyvéd bukkan fel újra az 1886 utáni névjegyzékeken. Rucska János az 1886-os ügyvédi foglalkozását a továbbiakban házbirtokosra „cserélte”, és 1910-ig tartó szereplésével összesen közel 40 esztendeig volt virilis, Züllich István pedig mint nyugalmazott alispán tért vissza 1886 és 1889-ben. Az 1886-os évet követő 7 mintaévben az ügyvédek száma kisebb-nagyobb ingadozással 3–7 között alakult, és 1889-et leszámítva (amikor egyetlen ügyvéd került virilis helyre, és amikor az általánosan vett legkevesebb kétszeres adóbeszámítással találkozunk) mindig az élmezőny közelében találjuk őket. Az ügyvédek legstabilabb képviselője dr. Aurel Isac, aki négy mintaévben is jelen van a virilisek sorában 1900–1917 között (1933-ban az egyik Györgyfalvi-negyedi utcát róla nevezték el; ma Bistriței). Őt követi Kőváry Mihály (1886–1895), Haller Rezső (1886, 1895, 1900), Náthán Salamon (1886, 1900, 1905), Deáky Albert (1895, 1900) és Szacsvey Dénes (1895, 1900).

³⁰ Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában*. (A továbbiakban: Gaal: *Egyetem*) Kvár 2001. 25.

³¹ Uo. 110.

³² Kempelen 30.

³³ Gaal: *Egyetem* 35–36.

Az orvosok csoportját virilisként kilencen képviselik a vizsgált években, magas létszámuk összefügg az egyetem mellett számos klinika és gyógyintézet létezésével. Dr. Szombathelyi Gusztáv 1886-ban nyugalmazott városi főorvosként jelenik meg, ő már az 1872–73-as években szerepelt a lista középmezőnyében. Az 1886-os évvel kezdődően Mihály László városi, három évre rá kerületi orvos, és még egyszer, 1895-ben találkozunk nevével, ekkor azonban már házbirtokosként.

A gyógyszerészek tábora kevésbé népes, azonban egyes képviselői jóval hosszabb ideig tudtak megmaradni a virilisek között, mint orvos társaik. Legnagyszerűbb példája a családi stabilitásnak ifj. és legifj. dr. Hintz György. Az édesapa 1872-ben jelenik meg először, és 1886-ig volt virilis. Legifj. Hintz György gyógyszerési képesítést a kolozsvári orvosi karon szerzett 1896-ban,³⁴ azután átvette a főtéri patika vezetését, és 1889-től kisebb-nagyobb megszakítással 1917-ig volt virilis.

1872-ben a virilisek által képviselve volt négy felekezet (római katolikus, görög katolikus, evangélikus, református), azonban a későbbi években a létszám sosem lesz teljes. Míg katolikus plébános az 1905-ös évet kivéve minden évben van a listán, és minden esetben megelőzi a többi egyház képviselőjét (kivéve 1889-et, mikor nincs „konkurenciája”), addig Vasile Roșescu görög katolikus esperessel egyedül az 1886-os névjegyzéken találkozunk még. Miután 1895-ben a névjegyzéken megjelenik Ferencz József unitárius püspök is, 1917-ig állandó jelenlétével biztosította felekezetek képviselését a törvényhatósági bizottságban. Szász Gerő esperes, Nagy Lajos lelkész, valamint dr. Kenessey Béla püspök 1895-től voltak bizottsági tagok a református egyház részéről.

Végül a művészetekhez legközelebb álló és a virilisek sorában a legszűkebb csoportot megfigyelve tapasztaljuk, hogy Kolozsváron a lapszerkesztés/lapkiadás és színházi tevékenység is tudott megfelelő anyagi alapot teremteni. E csoport neves képviselői voltak Korbuly József és Magyary Mihály a sajtó, N. Bölöny József és Janovich Jenő pedig a színház berkeiből. Magyary Mihály 1900-ban tűnik fel a virilisek jegyzékén mint lapszerkesztő. 1882-től volt az *Ellenzék* napilap szerkesztője/tulajdonosa és a Franklin Nyomda tulajdonosa. Az ungvári születésű Janovich Jenő 1905-ben kerül a kolozsvári színház élére, és azt 1930-ig vezette. Ő teremtette meg az erdélyi filmgyártást, az első magyar nemzetközi filmes sikerek is az ő nevéhez fűződnek. Több mint 60 játékfilm forgatókönyve, rendezése vagy gyártása őrzi Janovich kézjegyét, és nála töltötte „inaséveit” Korda Sándor és Kertész Mihály.³⁵

Láthatjuk, hogy a helyi értelmiség, ha nem volt is teljesen egyenjogú partnere a gazdasági és politikai elitnek, neves és jómódú képviselői kiemelkedő hírnevet hoztak Kolozsvárnak, ugyanakkor a város társadalmának megbecsült tagjai voltak. A virilisek körével egy további, alaposabb és több szempontra kiterjedő tanulmányban szándékozom foglalkozni.

Összegzés

Áttekintve a negyvenöt év virilisek névjegyzékének nyomán kirajzolódó társadalmi szerkezeti változásokat, megállapíthatjuk, hogy a virilisek listái többé-kevésbé pontos képet szolgáltatnak a korabeli Kolozsvár gazdasági-vagyoni szerkezetéről. A 30 ezernél népesebb magyarországi

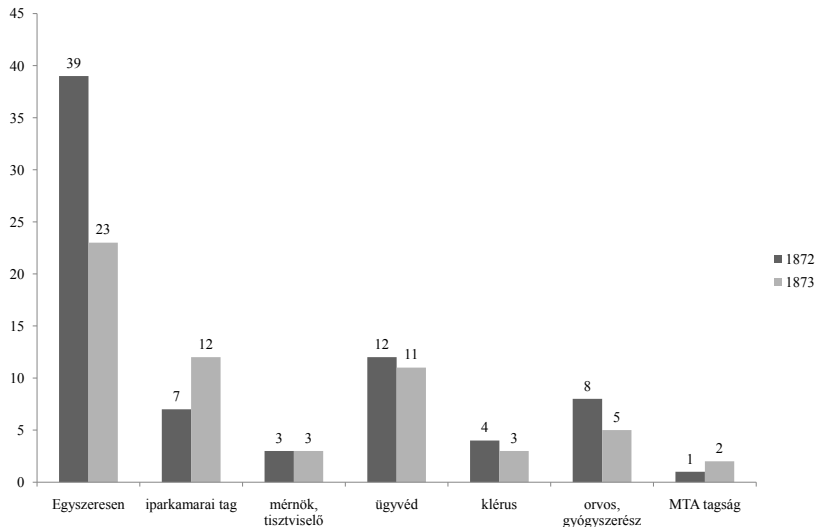
³⁴ Uo. 27.

³⁵ Jordáky Lajos: *Az erdélyi némafilmgyártás története*. Buk. 1980. 114–117.

városok sorában a kétszeres adóbeszámítás jogán képviseleti tagságot nyert személyek aránya Kolozsváron messze az országos átlag fölött volt.³⁶ A vagyonos értelmiség ezáltal nagymértékű szemléleti megújulást hozott a törvényhatósági bizottságba, ugyanakkor biztosítva volt az iparosok és kereskedők súlya is a város vezetésében. Míg tehát továbbra is megmaradt egy nemesi-arisztokrata többségű országgyűlés, Kolozsvár dinamikus fejlődését – a többi magyarországi törvényhatósági és rendezett tanácsú városhoz hasonlóan³⁷ – egy polgári forrású jövedelmekhez kötött önkormányzati testület biztosította.

Az értelmiségi réteg meredeken ívelő létszámnövekedése, valamint az iparosok és kereskedők csoportjainak nagyarányú jelenléte a fejlődés, az urbanizálódás és az általában vett polgárosodás útjára terelte a várost. Az 1872-ben alapított egyetem a korabeli Magyarország nagyszámú magasan képzett szakemberét vonzotta a városba – később maga is hozzájárul az értelmiségi elit utánpótlásához –, és ezzel a szellemi élet meghatározó központjává tette Kolozsvárt. A virágzó szellemi központ pedig további társadalmi rétegeket vonzott a városba. Így emelkedhetett meg a lakosság száma is a vizsgált időszakban közel a kétszeresére, és ugyanennek tulajdonítható a bankok és takarékpénztárak elszaporodása. A polgárság újonnan épített otthonai, a családi villák, bérházak és középületek, valamint a város nagyfokú közművesítési befektetései³⁸ nagymértékben hozzájárultak a város arculatának átalakításához, a ma is ismert városkép kialakulásához. Megszületett hát a szűk nagypolgárság mellett az a vagyonos középréteg, amely erőteljes város- és társadalomalakító szerepet akart és tudott volna vállalni Kolozsvárt.

1. grafikon

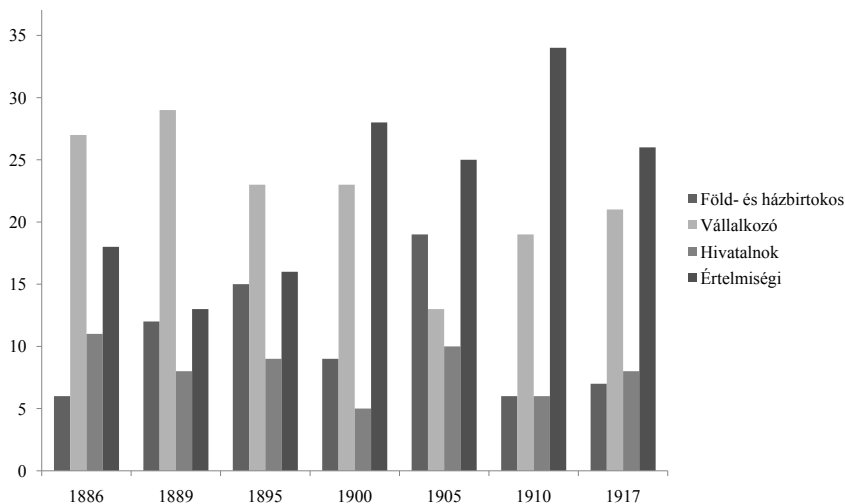
³⁶ Gyáni Gábor: *A középosztály és a polgárosodás múltja, különös tekintettel a dualizmus kori Erdélyre*. Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Szerk. Pál Judit, Fleisz János. Csíkszereda 2001. 171.

³⁷ Kövér György–Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Bp. 2006. 117–118.

³⁸ Egyed Ákos: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867–1900)*. = *Kőfallal, sárpalánkkal... Várostitörténeti tanulmányok*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Debrecen 1997. 101–115.

2. grafikon

A négy foglalkozási főcsoport (póttagokkal) előfordulása az 1886–1917 közötti időszakban

Contributions to the Highest Taxpayer's History of Kolozsvár (Cluj-Napoca) 1872-1917

Keywords: highest taxpayers, contribution, Kolozsvár – Cluj, virilist-system, new administrative law

In 1870 the government of Hungary introduced the so-called virilist-system as part of the new administrative laws. This system was based on the concept, that half of the government seats of counties and cities were reserved for the highest taxpayers of those administrative units. (The other half of local government positions were filled according to election results.) The term “virilists” refers to those men of the elite, who automatically entered the local governments due to the high tax figures they paid. The intellectuals have been taken into account with their doubled tax amount. At the time the system seemed conservative, but by this differentiation the intellectual power began to dispose of local decisive influence, turning the wheels to liberalism in general, and to urbanization in particular.

In Kolozsvár there were 50 to 56 virilists in the local government between 1872 and 1917 –in annually renewed hierarchy – mostly merchants, artisans, industrialists and intellectuals (university professors in general). Naturally, property owners and officials of the central government represented by the traditional elite (aristocrats) persisted, but their number decreased in time in favor of the progressing bourgeois elite. In the spirit of the age, along with the rapid growth in wealth and political influence, and by the appearance of banks and the general prosperity the town showed, more and more intellectuals, merchants, solicitors, architects, bankers and industrialists of the bourgeoisie went into real estate, and with the taxes they paid on those properties and their income, they became virilists. The face of town rapidly changed, attracted other social groups to the – by now – city, and in 40 years the population’s number doubled. Thus, and by the growing number of schools, theaters, cinemas, newspapers on one hand, and the presence of hospitals and scientific laboratories on the other, Kolozsvár gained its fame of being a cultural, educational and scientific center this part of the country.